

ПРО ПЕРШОДЖЕРЕЛА ВИНИКНЕННЯ ІНСТИТУТУ ЗАХИСТУ ПОТЕРПІЛИХ ВІД ЗЛОЧИНІВ

Яцишин М.М.,

Волинський національний університет
імені Лесі Українки, м. Луцьк

У даному дослідженні ставимо за *мету* на основі історичних першоджерел простежити хід визначення і утвердження основних складових правової бази, пов'язаної із захистом прав потерпілих від злочинів у ході виконання кримінальних покарань, її гармонізації з існуючою міжнародною практикою.

З цього приводу, як ми вважаємо, цілком слушними й актуальними є висновки, зроблені провідними вітчизняними правознавцями. Так, П.Л. Фріс вважає, що кримінальне право удосконалювалось та розвивалось протягом століть і врешті-решт досягло того стану, який ми спостерігаємо сьогодні [1, с.36]. О.Ф. Кістяковський стверджує, що тільки історія може дати пояснення як сучасного стану кримінального права, так і його місця, ролі та значення у попередні періоди [2, с.10]. На думку О.М. Джужи, існує діалектичний зв'язок та взаємообумовленість між кримінально-правовою та кримінально-виконавчою політикою, і що остання є частиною єдиної політики держави й безпосередньо впливає з кримінально-виконавчої політики [3, с.8].

Як показало вивчення вітчизняної юридичної літератури, у нашій країні відсутні спеціальні дослідження з історії кримінально-виконавчої політики - у більшій мірі ці питання розглядались у наукових джерелах з кримінального права. Їх аналіз дозволив зробити наступні узагальнюючі висновки, пов'язані із захистом прав потерпілих від злочинів у ході виконання кримінальних покарань:

1. Ще у древні часи у правових джерелах закріплювалась можливість матеріального відшкодування у випадку, якщо застосування кровної помсти виключалось внаслідок втечі винного: «... аще ли убьезить сотворимый убійство, да возьмут имьные его ближній убіенного» [4, с. 37]. Зокрема, «Руська Правда», будучи жорстко орієнтованою на соціальний статус особистості, вводячи диференціацію

відповідальності залежно від станового та матеріального становища винного та потерпілого, все ж залишилася пам'яткою звичаєвого права, яка з позицій кримінально-правової політики продовжувала, в деяких аспектах виражати інтереси общини (громади), побудованої за принципом первісної рівності.

У сучасних правових джерелах України цей принцип відображений у ст. 21 Конституції України, ст.6 КК та ст.5 КВК України, а саме: усі засуджені рівні перед законом.

2. У період Української-Козацької держави (від Богдана Хмельницького до Кирила Розумовського) метою покарання визнавалися відплата та відшкодування заподіяних збитків, а також превенція яка, насамперед, пов'язувалась зі страхом перед карою. Це був так званий перехідний період, коли поряд з джерелами, типу «Руська Правда», в Україні діяли й інші правові норми (Литовські статuti, Гадяцький трактат І. Виговського, Слободищевський пакт Ю. Хмельницького та ін.).

Як відомо, у нині діючому КК України серед елементів мети покарання (ст. 50) завдання по відшкодуванню завданих збитків потерпілому не зазначено.

3. Після повної ліквідації Української державності та повного включення українських земель до складу Московії, Польщі, Угорщини та Румунії власне кримінально-правова політика в Україні, із зрозумілих причин, не проводилась, а була результатом діяльності тих держав, у складі якої знаходились її територіальні частини. Саме тому історичні джерела щодо потерпілих у цей період у більшій мірі більш ґрунтовно висвітлені не в офіційних документах і нормативно - правових актах, а у філософських і наукових працях кращих представників того часу, серед яких особливе місце займають роботи М. П. Чубинського [5].

4. Кримінально-правова та кримінально - виконавча політика в період творення незалежної Української держави (1917-1922 рр.), була обумовлена, з одного боку, її недовготривалим існуванням та недостатністю часу для розробки відповідної законодавчої бази, а отже - відсутністю реальних наслідків реалізації зазначених видів політики на рівні конкретних кримінально - правових актів. З іншого боку, основними засобами їх вираження було «Кримінальне уложення 1903 р.». Тобто кримінально-правова політика не була докорінно змінена - вона лише

приспосовувалась до нових соціально-політичних умов, а отже, права потерпілих у ході виконання кримінальних покарань не стали головним об'єктом захисту з боку держави.

5. Кримінально-правова та кримінально-виконавча політика України в Радянський період (1922-1991 рр.) з перших днів існування радянської влади була спрямована на вирішення одного з основних завдань - захисту будь-якою ціною більшовицького режиму, а тому погляди законодавця на потерпілого, у першу чергу, звертались у випадках посягань на державні інтереси.

6. Прийняття нового КК 2001 р. та КВК 2004 р., а також внесення ряду змін, доповнень у КПК України не змінили суті речей: реальних механізмів захисту прав потерпілих у чинному законодавстві України не створено. Більш того, в окремих проектах законів та КПК потерпілого взагалі пропонують перевести зі статусу суб'єктів до інших учасників кримінального судочинства, а деякі розробники проекту КВК взагалі виключили потерпілих із системи кримінально-виконавчих відносин, не зазначивши ні в завданнях, ні в принципах, ні в понятті пенітенціарної системи такий напрямок, як створення умов по відшкодуванню завданих злочином збитків, або усунення заподіяної потерпілому шкоди [6].

Таким чином, у цілому дотримуючись історичного процесу спадкоємності, яким керувався законодавець у перших джерелах права, Україна нині стоїть на порозі великих змін, коли право людини і громадянина, включаючи потерпілих від злочинів, мають складати (але ще не стали такими) зміст діяльності будь-якої цивілізованої держави. В умовах самостійності і незалежності для українського суспільства склалися сприятливі можливості творення соціально-політичних інститутів за європейськими зразками. Але відсутність у державі системного підходу до створення нових політичних структур проявляється час від часу у протистоянні різних гілок влади, а це негативно позначається на відносинах між місцевими радами і виконавчими органами, зокрема і у сфері захисту прав потерпілих від злочинів.

Загалом, процес державотворення і вдосконалення політичного управління в Україні супроводжується конфліктами, що виникають між владними структурами за пріоритет владних повноважень, і їх нормативно-правове закріплення, між центром і

регіонами, політичними угрупованнями, політиками і юристами, що в цілому сповільнює формування дієздатних структур громадського суспільства і демократичних традицій. Така ситуація пояснюється, у першу чергу, відсутністю ґрунтовної політико-правової доктрини перебудови суспільства, достатньої кількості професійно підготовлених до управлінської діяльності кадрів, зволіканням із створенням нових інституцій і державних структур, здатних до глибоких системних змін.

З іншого боку, це закономірний процес, оскільки за допомогою правових засобів, на основі політичного і соціально-економічного плюралізму – концептуально-нових засадах втілюються нові економічні відносини, відбувається реформування політичної та правової системи відповідно до стандартів сучасного цивілізованого розвитку.

У перспективі, для гармонізації існуючих правових норм з питань захисту прав потерпілих від злочинів та збереження принципу спадкоємності в кримінально-виконавчому праві слід здійснити наступні засади:

- Визначити на законодавчому рівні поняття «виконання покарання», закріпивши його у вигляді примітки до ст. 4 КВК, а саме, « під виконанням покарання слід розуміти діяльність органів і установ виконання покарань та їх уповноважених службових і посадових осіб, що спрямована на досягнення передбаченої законом мети покарання та створення умов по відшкодуванню завданих злочином збитків або усунення заподіяної шкоди ».
- Доповнити ст. 45 КПК частиною шостою наступного змісту: «Після винесення обвинувального вироку, що вступив у законну силу, законні права та інтереси потерпілого забезпечуються органами та установами виконання покарань або іншими, уповноваженими державою суб'єктами».
- Доповнити ст. 25 КВК частиною третьою наступного змісту: «Відповідно до ст. 56 Конституції України та чинного кримінально-процесуального законодавства України потерпілі від злочинів вправі приймати участь у виконанні покарання та у контролі за діяльністю з цих питань з боку органів і установ виконання покарань».

- З метою розширення меж і можливостей процедур примирення потерпілих і винних у вчиненні злочину осіб, внести зміни, доповнення у ті правові норми, які визначають зміст кримінальних покарань, що не пов'язані з позбавленням волі на певний строк, а саме:

- доповнити ч. 1 ст. 36 КВК реченням наступного змісту: «За взаємною згодою потерпілого та засудженого громадські роботи можуть здійснюватись на об'єктах, що є власністю першого»;

- доповнити ч. 1 ст. 41 КВК таким реченням: «У випадку вчинення особою злочину з необережності та при відсутності у неї коштів та інших можливостей по відшкодуванню завданої злочином шкоди, суд може призначити виконання покарання у вигляді виправних робіт на об'єкті, що є власністю потерпілого, якщо для цього виявили згоду обидві сторони».

- Для приведення змісту та мети кримінального покарання до існуючої міжнародної практики, доповнити ч. 3 ст. 50 КК України таким реченням: «Головною метою покарання є відновлення соціальної справедливості», що пропонується у роботах деяких вітчизняних вчених та у яких дається поняття терміну «відновлення соціальної справедливості» [7, с. 26].

Розв'язання правовим шляхом зазначених вище, як і багатьох інших проблем, можливе при умові врахування й активного використання таких об'єктивних чинників, як правова нормативізація, інституціоналізація, консенсуальність, історико-прецедентний і кумулятивний фактори.

Література

1. Фріс П.Л. Нарис історії кримінально-виконавчої політики України: Монографія/ За заг.ред.М.В.Костицького.-К.:Атіка,2005.-124 с.
2. Кистяковский А.Ф. Элементарный учебник общего уголовного права: Часть общая. - К.: Издание книгопродавца-издателя Ф.А.Иогансона,1982.- 850 с.

3. Кримінально - виконавче право України (Загальна та Особлива частини): Навчальний посібник/ За заг. ред. О.М.Джужи. – К.: Юрінком Інтер,2002.- 446 с.
4. Иванишев М.Д. О плате за убийство в древнем русском и других славянских законодательствах в сравнении с германскою виурою. III. Вири и головничество, или головщина в древнем Русском праве//Антологія української юридичної думки.- К.: Ін-т держави і права ім.В.М.Корецького НАН України, 2002. – С.37-39.
5. Чубинський М.П. Очерки уголовной политики (понятие, история и основные проблемы уголовной политики, как составного элемента науки уголовного права). – Х.: Типография «Печатное дело» кн. К.Н. Гагарина, 1905. – 534 с.
6. Концепція державної політики у сфері кримінальної юстиції та забезпечення правопорядку в Україні та відповідні законопроекти: редакція від 20 вересня 2007 року. – К.6 Національна комісія зі зміцнення демократії та утвердження верховенства права. – 2007.- 230 с.
7. Колб О.Г. Організація індивідуального запобігання злочинам у кримінально-виконавчій установі: Монографія. – Луцьк: РВВ «Вежа» Волинського державного університету імені Лесі Українки, 2007.- 513 с.

